

BUDA ÉPÍTŐIPARA A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Az elnéptelenedett hajdani magyar fővárost, Budát a felszabadító seregek után maradt romokból viszonylag rövid idő alatt népesítették be lakosokkal, s a 17. század utolsó éveiben néhány évig a lehetőségek városának számított.¹ A gyors fejlődés egyik legfontosabb előfeltételének a szervezett újjáépítés tekinthető, amelyet a bécsi Udvari Kamara kihelyezett szerve, a Budai Kamarai Adminisztráció (korábban Inspektion) szervezett és felügyelt. A betelepülni szándékozók jelképes áron – vagy akár ingyen – juthattak telekhez, amennyiben három éven belül vállalták házuk felépítését. Az ostrom után a polgárházakat a lehető leggazdaságosabb módon, a régebbi romok felhasználásával tették lakhatóvá, hasonlóan cselekedtek a templomokkal és a rendházakkal, valamint a katonaság elhelyezésére szolgáló épületekkel.²

A legmutatósbab házak a Várban álltak, ezek többségét állami hivatalnokok, magas rangú katonatisztek foglalták el. Polgári személy tulajdonába került legértékesebb lakóház Johann Georg Unger kereskedő és polgármester háza lehetett a várnegyben, amelynek értékét halála után (1704) 4500 forint körüli összegre becsülték.³ A többség azonban nem ilyen lakóházakban élt. A Víziváros, a közvetlenül a Duna partján és a várhegy között húzódó, falakkal védett terület, a vagyonos polgárok kedvelt lakhelye és a város talán legfontosabb kereskedelmi központja volt, vásárterekkel, kikötővel, színvonalas boltokkal és nagyobb fogadókkal. A városrészt utcáit a 18. század elejére nagyobb részben kőből épült házak szegélyezték.

A gyorsan helyreállított házak között szép számban akadtak azonban olyanok is, amelyeknek csak a tartófalait rakták kőből, a közfalak vályogból készültek. Ilyen lakóépület lehetett a felső vásártér legelőkelőbbnek mondott részén, a két korábbi polgármester közvetlen szomszédságában álló Arany Rózsa. Az épületet egy Bécsből idekerült vagyonos vaskereskedő építtette családjának. A betérés idején tekintélyes összegre, 1200 forintra értékelték az ingatlant, vagyis a jobb házak közé tartozott. Az épület földszintjén három üzlethelyiség kapott helyet. A legnagyobb saroküzletet, a dohányboltot egy alkalommal kifosztották, és ezt követően a felháborodott bérlő a tulajdonost hibáztatta, s a szemére vetette, hogy a falak a rácok koldustanyáihoz való vályogból készültek.⁴

Az olyan építőiparral kapcsolatos, tűzveszélyes létesítményeket, mint a tégláge-tőket vagy az ácsereket, lehetőség szerint a városokon kívül helyezték el. Budán, a vízivárosi városfalon túl, a Császárfürdő környékéig terjedő, Országútnak nevezett külváros vált az építőipar központjává. A 17. század végén az ágostonosok telke mellett működött a császári téglavető és egy kőbánya. A vízivárosi városkapun kívül, a

mai Bem József tér helyén tartották az állatvásárokat, ettől nem messze jelölték ki a polgári és a katonai ácsterek (faraktárak) hatalmas telkeit. A város falerakó-telepét (Holzstandl) a helyi ácsok és a fakereskedők bérelték évi 35–43 forintért.⁵ A téglave-tők többsége is ebben a városrészben üzemelt.⁶

Az előzményekre tekintettel megállapíthatjuk, hogy Buda újjáéledésében és későbbi növekedésében kulcsfontosságú szerepet játszott az építőipar, illetve annak képviselői. E témával – a művésznek tekintett kőfaragók, szobrászok, festők, építő-mesterek tevékenységét leszámítva – eddig legfeljebb érintőlegesen foglalkozott a történettudomány. A legrészletesebb megjelent tanulmány Nyitrai Elek nevéhez fűződik, aki elsősorban a század utolsó harmadának eseményeire és a téglaegetésre koncentrált, az ezt megelőző időszaknak alig két oldalt szentelt. Az általa említett események, adatok némelyike feltétlenül kiegészítésre, pontosításra szorul. Ezeket az apró hiányosságokat azonban nem kérhetjük számon a szerzőn, hiszen az eredeti célkitűzésében sem ez a periódus szerepelt, mivel a széles forrásbázisra támaszkodó munka a II. József által Budára helyezett kormánysszékek városfejlődésre gyakorolt hatásait mutatja be az olvasónak.⁷ Jelen tanulmány a budai építőipar kezdeti állapotának felvázolására tesz kísérletet, lehetőség szerint bemutatva az iparágban érdekelt polgárok vagyoni háttérét, társadalomban elfoglalt helyét.

VÁROSI ÉPÍTŐMESTEREK, KÖMŰVESEK, KŐFARAGÓK, ÁCSOK

Az újjáépítési munkálatokhoz sok képzett mesteremberre volt szükség, ezért Pest-Buda első betelepülői között e szakmák képviselőinek aránya kifejezetten magas. A polgárkönyvek szerint 1686–1705 között tizenöt kőművesmestert vettek fel budai polgárnak. Nem véletlen, hogy az első Budán alakult céh a kőművesek, kőfaragók és ácsok egyesült céhe, amely 1691-ben kapott kiváltságlevelet az egész új szerzeményi területre. A pesti mesterek, hasonló jogosultságokkal, 1695-ben váltak ki a közös céhből. A kiváltságlevelek azonban a jövőre nézve szigorúan szabályozták a céhbe felvehető létszámát. Budán hat kőműves és három kőfaragó felvételét engedélyezték. Pesten pedig négy kőművesét és két kőfaragóét. Ez a létszámkorlátozás 1777-ig maradt érvényben, amikor is a mesterek utáni megnövekedett kereslet miatt az új kiváltságlevéllel ezt a megszorítást eltörölték.⁸ A korlátozás azonban nem jelentette azt, hogy minden pest-budai építkezést a céh kebelébe tartozó mesterek bonyolítottak, hiszen számos katonai és kamarai építőmester működéséről maradtak fent adatok. Szép számmal akadtak – a rácok körében is – építőiparral kapcsolatos mesterségeket űző személyek, de a létezésükön kívül nem sokat tudhat meg róluk az utókor. Schoen Arnold becslése a Buda visszavívását követő ötven évben mintegy négyszáz fő körülire teszi az építőiparban dolgozó mesterek, legények és inasok, valamint a céhen kívüli iparosok számát.⁹

A legények a többi szakmában dolgozó társaikkal összevetve jól kerestek, bár gyakran keveredtek vitába munkabérüket visszatartó mestereikkel. Martin Kneissel ács például tizenkét évig maradt adósa az egyik legényének. A kőfaragó és kőműves Bernhard Fereti (Bernardo Feretti) egyik legénye hasonlóképpen hosszú évekig várt

100 forintot meghaladó összegű fizetésére. Később Fereti legényeinek egy csoportja az egyik budai fogadósnál lakott hitelbe, amíg megszolgált munkabérüket a tanács behajtja a mesteren. Az ügy nagyon lassan haladt, így a legények hamarosan áristomban találták magukat, a fogadósnál felhalmozott tartozásuk miatt.¹⁰

Külön csoportnak kell tekinteni az első betelepülők azon képviselőit –, az uralkodó szolgálatában álló mérnököket, építőmestereket, kőfaragókat –, akiket elsősorban a Vár erődítményrendszerének újjáépítésében, illetve az állami hivatalok és hivatalnokok ingatlanainak felépítésére rendelték Budára. A 18. század elején még egyértelműen kimutatható az említett csoportban az itáliai származású mesterek dominanciája. Az állami alkalmazásban álló mestereket polgárjog és ingatlanok (telek, ház, szőlő) adományozásával ösztönözték tartós letelepedésre. 1688-ban az elsők között kapott házat családjával három kőfaragó és kőműves – Santi és Bernardo Maderni, Bernhard Fereti –, illetve a két város ingatlanállományának részletes felmérésével megbízott Venerio Ceresola építőmester.¹¹ Az itáliaiak ifjabb nemzedékét Anton (Antonio) Amini és Franz Canevele kőfaragók, valamint Ceresola két veje, Rochus (Rocco) Spatz császári építőmester és Andreas (Andrea) Garavo Allio stukkátor képviselték.

Az uralkodó ösztönzésére érkező, gyakran állami megrendelésekre dolgozó itáliaiak az állami hatóságok feltétlen bizalmát élvezték. Ezzel magyarázható, hogy számarányukhoz képest – megelőzve a német anyanyelvűeket is – közülük került ki a legtöbb polgár. Rendszerint több házat birtokoltak a Várban és a Vízivárosban, a határban pedig nagyobb, jó minőségű szőlőkhöz jutottak. Az állami szervek igyekeztek a város politikai életében aktívabb részvételre ösztönözni az itáliai származású polgárokat, egyelőre nem sok sikerrel. A közösség talán legismertebb képviselőjét, a gyorsan meggazdagodott Venerio Ceresola¹² császári építőmestert a 17. század utolsó évtizedében a budai tanács tagjává nevezte ki a Kamarai Adminisztráció, majd 1694-ben polgármesternek jelölték. Ceresola egyik veje, Rochus Spatz (megh. 1717) halála idején egy Orbán-hegyi szőlőt és legalább két házat birtokolt, utóbbiak közül az egyik a Várban az őrség mellett állt, a másik pedig a Vízivárosban, a Fekete Sas szomszédságában. Sophia leányára 300 forintot, Joseph és Franciscus nevű fiaira fejenként 200 forintot, valamint az itáliai örökségrészt hagyta. A Székesfehérvári-hegyen művelt szőlőjükről nem rendelkezett, mivel az felesége atyai öröksééhez tartozott. Az örökség ha nem is kifejezett gazdagságról, de az átlagpolgárénál valamivel jelentősebb vagyonról tanúskodik, ami az após életszínvonalától egyértelműen elmaradt.¹³

A szabad királyi városi kiváltságlevél megszerzése után (1703), 1705-ben a jogosult polgárok első alkalommal tarthattak választásokat az állami hatóságok beleszólása nélkül. Az első budai Belső Tanácsban a legnagyobb létszámban a kereskedelmi tevékenységet folytató polgárok képviseltették magukat, de helyet kaptak hivatalnokok, valamint a vállalkozó értelmiség legtehetősebb tagjai, a fürdősök és a patikusok. A Belső Tanács munkáját a kezdeti időszakban inkább tanácsadó testületként működő, tényleges hatalommal nem rendelkező Külső Tanács segítette. A külső tanácsosi rang, bár valódi hatalommal ekkoriban nem járt, mégis jelzésértékkel bírt. A külső tanácsosi kinevezés az illető tanácsképes mivoltát, fontosabb városi hivatalok betöltésére való alkalmasságát jelezte a külvilág számára: az érdemesnek tartott személy

bekerülhetett a különböző bizottságokba, sőt, később a Belső Tanácsba, megbízták különféle közfeladatokkal, melyekért fizetséget kapott. Az első Külső Tanácsban a pestihez hasonlóan, az iparosok kerültek túlsúlyba, ám míg a Duna bal partján fekvő városban a vendéglátóiparral kapcsolatos foglalkozások képviselői alkottak jelentős számú csoportot, addig a jobb parti városban ez inkább az építőiparral foglalkozókról mondható el. A háttérben talán az a szokás sejthető, miszerint a gazdag városlakók halála után a külső tanácsosok építőiparban érdekelt tagjai közül rendeltek ki szakértőket az ingatlanvagyon felbecsülésére.¹⁴

A Rákóczi-szabadságharc éveinek gazdasági válsága kifejezetten kedvezőtlenül befolyásolta az építőiparban érdekelt családok életét, bizonyos ágazatok művelése lehetetlenné vált. A készpénzhiány és a város határában portyázó ellenség miatt kialakult általános elszegényedés közepette sem a lakosok, sem a város nem gondolhattak nagyobb építkezések kezdeményezésére. 1709-ben felcsillant a jobb élet reménye, de ez nem sokáig tartott. A korábbi bajokat ugyanis tovább súlyosbította három, a pestis jegyében telt év. A kőbányákban a kurucveszély, majd a pestiszárlatok idején teljesen szünetelt a termelés. A legnagyobb sváb-hegyi kőfejtő két bérloje, a kőfaragó Bernardo Fereti és Wolf Mätzinger már a háború előtt súlyos anyagi gondokkal küzdött, majd a vészterhes időkben végleg csödbe ment. Az eladósodott kőfaragók hiteleit csak ingatlanvagyonuk elárvereztetése után tudta kiegyenlíteni a tanács.¹⁵

A kőművesek és kőfaragók tekintélye a korábbihoz képest a 18. század elejére jelentősen csökkent. Az egyetlen kivétel a fordított utat bejáró – városnak nyújtott szolgálataival császári építőmesterré előléptetett – Johann Hölblingé (megh. 1736), aki az 1705 őszen alakult Városi Telekkönyvi Hivatal szolgálatába állt, és szép városi karriert futott be. A külső tanácsossá kinevezett kőműves és építőmester az ingatlanok értékbecslése mellett megtervezte a kurucok ellen létesített sáncokat a határban, majd a város földmérőjévé nevezték ki. 1707-ben megkezdte a budai telkek általános felmérését (elsőként: Vár, Víziváros, Horvátváros). 1713-tól három évig a polgárság szószólójának választották, majd 1722-től bekerült a belső tanácsosok közé. A városban végzett munkája elég látványos lehetett ahhoz, hogy állami megrendeléseket is kapjon. Felkérték a királyi palota újjáépítésének megtervezésére és a munkálatok kivitelezésére, továbbá az ő nevéhez fűződik az 1723-as tűzvészben leégett Fegyvertár épületének újrateremtése.¹⁶

A kőműves- és építőmestereknél fontosabb szerepet játszottak a városi közeletben az ácsok, akik vagyon tekintetében a 18. század elején jobb helyzetben voltak említett kollégáiknál, családjaikat ezért a gazdasági válság kevésbé érzékenyen érintette. Az ácsok csoportjából a város beléletében elsőként az Ausztriából származó Peter Stöckel (megh. 1705) vállalt aktív szerepet. A vízivárosi esküdt kapcsolati körét tekintve – pl. végrendeletének végrehajtója Johann Sprenger vízivárosi bíró – az 1705-ben botrányos körülmények közepette hatalmától megfosztott Bössinger polgármester hívei közé tartozott. Johann Langhanser vízivárosi bíró vallomása alapján egyike volt annak a néhány budainak, akik a polgárság, vagyis inkább a patikus-polgármester Bössinger nevében Bécsbe utazott. Útközben talán meggondolta magát, mivel szántóföldjeire és a közelgő szüretre hivatkozva az ügyek intézését hamarosan átadta az ügyvéd Miesernek. Az ács és özvegye – egy takács leánya – végrendeletet

azt bizonyítják, hogy a módosabb polgárok közé tartoztak. Az utolsó éveit világtalanul töltő ácsmester halála idején készpénzzel nem rendelkezett, de ingatlanvagyonra jelentősnek mondható. Négy gyermekére fejenként 400 forintot (az átlagos polgári örökség kétszeresét) hagyott, amelynek későbbi fedezetét házai és szőlői jelentették, a vagyon többi részét a feleség kapta. A legóvatosabb becslés szerint – amennyiben az özvegy csak ingóságokat örökölt – az ács családjának ingatlanai legalább 1600 forintot értek. A férj halálát követően nem sokkal, talán a temetés, a szent misék és a megélhetés biztosítása érdekében, az özvegy eladta az egyik házukat. A házáért kapott első részlet (50 ft), éppen fedezte az elhunyt családfő lelki üdvéért rendelt szent misék árát (35 ft). Az asszony (megh. 1711) megtehetette, hogy lelki üdve biztosítására ötven szent misét (egy mise 30 krajcárba került) rendeljen a hagyatékából. Közelebről meg nem nevezett testi hibával született – de mesterség elsajátítására alkalmasnak talált – fiatalabb fiúgyermekük a neki járó örökrészen felül 100 forintot kapott anyjától. Az asszony arról is rendelkezett, hogy mesterséget tanuló két fia inaskodása ideje alatt, majd legény korában se nélkülözzön, hanem a gyámjuk jól lássa el őket pénzzel. Az ács és neje nagyvonalúan gondoskodott a szegényekről, a férj 10 forintot rendelt a városi kórház lakóinak. Felesége úgy rendelkezett, amennyiben a gyermekei mind meghalnának, a teljes vagyon felét adják a kórháznak, a másik felét pedig egyenlő arányban osszák meg az ő Ausztriában élő nővére és apja későbbi házasságaiból született gyermekei között.¹⁷ Egy másik vízivárosi esküdt (1695), Johann Georg Götz (megh. 1722) ács a Bösingert legyőző jelölt Friedrich Sauttermeister polgármester oldalára állt. Fokozatosan haladt előre a hivatali pályán. Felvételt nyert az első külső tanácsosok közé, 1709-ben kinevezték törvényszéki esküdtnek, karrierje 1717-ben ért a csúcspontjára, amikor beválasztották a Belső Tanácsba.¹⁸

NAGY ÉPÍTKEZÉSEK A SZÁZAD FOLYAMÁN

Budán egészen a 18. század utolsó harmadáig a nagyobb építkezések elsősorban az államhoz és az egyházakhoz köthetőek. Az első nagyobb állami építkezés a Fegyvertár (Zeughaus) építése volt, a leégett török hadiszertár helyén. Az építkezés a Várhegy déli részén egy évtizedig tartott (1686–1696), de az épületek az 1723-as tűzvész során leégtek, ezért 1725–1730 között újjáépítették. A másik nagy állami építkezés a súlyosan megrongálódott királyi palota átépítésekkel, bővítésekkel egybekötött helyreállítása volt. Ez kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen a század végéig folyt.¹⁹ Az egyházi építkezésekről elmondható, hogy a munkálatok igen lassan haladtak, olykor több évtized telt el a befejezésig. Elsőként a jezsuiták újították fel 1688–1702 között kollégiumukat, régi épületeik romjainak felhasználásával. Ennek befejezése után azonnal hozzáfogtak a Nagyboldogasszony templom melletti papnevelde építéséhez, ami csak húsz év múlva készült el. Hasonlóan sokáig tartott a ferencesek kolostorának felépítése a Várban (1690–1741), a karmelitáké (1693–1734), valamint a klarisszáké, akiknek 1718-ban elkezdett kolostorát csak a század legvégére fejezték be. A vízivárosi ferencesek kolostora 1703–1765 között készült, az ágostonosoké pedig 1724–1768 között.²⁰ Buda városa 1740-ben kezdett hozzá plébánia-

templomának építéséhez a Vízivárosban. A Szent Anna templom a korábbi templom-építésekkel ellentétben nem korábbi épületek felhasználásával épült, s befogadóképessége, művészi színvonala, jóval meghaladta a felszabadulás óta épült templomokét. A Szent Anna templomot egyedül az azzal közel egy időben épült várbéli klarisszák temploma közelítette meg. Hasonlóan nagyobb volumenű építkezésnek tekinthető a tabáni görögkeletiek templomának építése, az országúti ágostonrendi templom, valamint az újlaki ideiglenes templom helyett felépített új templom.²¹

A 18. század első felében Budán a nagyobb középítkezések kivitelezését erősen korlátozta a város szűkös anyagi helyzete, sőt, időről-időre a teljes csőd veszélye fenyegetett. A budai városháza a mai Szentháromság utcában 1702–1710 között épült fel, utcára néző frontján nyolc bolthelyiség kapott helyet. A jelentősen kibővített városházára (új ülésterem, hivatali helyiségek, kápolna) 1722 májusában tették fel a tetőt, de egyetlen év sem telt el, amikor a következő év húsvétján elpusztította a városrészben kipattan tűzvész. Az épületet azonban csak a század utolsó harmadában, 1770–1772 között bővítették ki jelentősen az Úri utcáig, illetve építették át.²² A városháza renoválása, szépítése mellett főként a város gazdasági fejlődése szempontjából elengedhetetlennek tartott nagyobb építkezésekbe kezdtek bele. A növekvő lakosság ellátásához a század folyamán egyre több mészárszékre volt szükség, mivel mind a gazdasági, mind a közegészségügyi szempontok újabb mészárszékek létesítését igényelték. 1715-ben tizenöt mészárszék után fizettek díjat (a Várban kettő, a Vízivárosban öt, a Tabánban nyolc).²³ A következő évben kezdtek hozzá a vízivárosi falerakóhelyen, a vámház mellett hat új mészárszék építéséhez. Az építés költségeihez öt helyi mészáros fejenként száz forinttal járult hozzá, a maradék 1000 forintot a város fizette.²⁴ 1733-ra a mészárszékek száma huszonhatra növekedett.²⁵ A város gazdálkodása szempontjából – a tanácsosok eredeti elképzelése szerint – a vágóhidak mellett a másik fontos kulcskérdést a saját sörház szerzése jelentette. A vízivárosi sörházat 1713-ban építtette a tanács, a létesítményt egy serfőzőmesternek adták ki bérletbe. Az elégedetlenkedő városi polgárok már 1715-ben azt állították, hogy a sörház inkább kárára van a polgároknak, mint hasznára, mivel az új beruházások ára nem volt arányban a csekély bérleti díjjal.²⁶

A legszebb paloták a 18. század közepéig Zennegg Kristóf császári főadószedő, gróf Zichy Péterné, valamint Horányi Gábor Pest megyei ülnök részére készültek.²⁷

KŐFEJTÉS, MÉSZÉGETÉS

Bár a kőbányák után szedett adó a városi haszonvételek közé tartozott és az ezekkel kapcsolatos számadatokat bejegyezték a főkamarási számadásokba, a bányák helyéről, bérleikről mégis alig rendelkezünk részletes információkkal. Érdekes adalék, hogy a vízivárosi mészárszék építéséhez a követ a sváb-hegyi kőfejtőből az 1712-ben elhunyt Franz Kokall belső tanácsos özvegyétől rendelték. A kőbánya üzemeltetését feltehetően még a férj életében kezdte meg a család. A családfő a kamara szolgálatából lépett át a városhoz (1696) vámszedőnek, a városi közéletben először vízivárosi esküdtként vett részt, majd bekerült a külső tanácsosok sorába. Végrendeletében

kegyes célokra 67 forintot hagyományozott, ezen kívül 50 forintot adott a vízivárosi Szent Anna templom építésére. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján a család vagyoni helyzetéről teljes képet nem kaphatunk. Kokall több telekről beszél, de ezek nagysága és helye ismeretlen. Fiatalabbik fiára, Hans Peterre hagyta aranypecsétjét és arany karikagyűrűjét, egy pár ezüstcsatot, közepes méretű ezüstmombokkal díszített ruháját, négy aranytallérját, fehér ruháját ingmellel, nadrággal és barna kabáttal, arany bokacifrával díszített selyemharisnyáját, fehérműjűjét, ingét, nyakravalóját, parókáját, flintáját és kardját, valamint nádpálcáját. A belső tanácsos, ha nem is tartozott a leggazdagabb budai polgárok közé, de a jómódúak közé mindenképpen. Kokallról a ruházata alapján kortársai első ránézésre megállapíthatták, hogy a város egyik megbecsült polgárával van dolguk.²⁸

Az 1730-as években öt kőbánya működött Budán, ezek közül a befolyt jövedelmek alapján a sváb-hegyi lehetett a legnagyobb, amely a haszon hatodrésze fejében 1729-ben 75 forintot jövedelmezett, 1732-ben pedig már 250 forintot. A Gellért-hegyi, a Sváb-hegy mögötti, a Mátyás-hegyi, az Orbán-hegyi és a József-hegyi bányák után a bérlők évi 10–20 forint közötti összegeket fizettek.²⁹ A város tanácsa a bérlőkkel kötött szerződésekből puha- és keménykő bányákat különböztetett meg. Puhakő-bányáknak a Sváb-hegyen lévőket mondták, a keménykő-bánya pedig a Gellért-hegyen működött.³⁰

Az új épületekhez azonban a régi épületekből kitermelt köveket is gyakran felhasználták, ezzel jelentős összeget takaríthattak meg. Például a már említett vízivárosi mészárszések építési számadásai szerint a sváb-hegyi kőbányában bányászott kő mellett 28 fuvar bontott követ is beépítettek, ami a határban lévő egyik majorság melletti régi romokból származott.³¹

Buda természeti adottságainak köszönhetően nem szenvedett hiányt egyéb (kivéve a fát) építőanyagokban sem. A homokot a Gellért-hegy lábánál, főként a Duna felé eső oldalon bányászták, de ez a tevékenység nem bizonyult túl jövedelmezőnek.³² Az időszakos téglahiányt leszámítva, a városi mesterek leginkább a mész hiányáról panaszkodtak. Az 1710-es években a tanács a nagyobb középítkezésekhez Franz Wenzel Banovskytól (megh. 1723), a Savoyai Jenő ezred korábbi provisorától rendelt meszet. A nemes Franz Banovsky de Banov a belső tanácsos Johann Eckher fürdőszövegét vette feleségül, így mostohafiai nagykörtségéig ő irányította a Császárfürdőt. 1719-ben, annak ellenére, hogy a század elején még részt vett a Bössinger-pártiak szervezkedésében és a haragvó tanácsosok áristomba vetették, kinevezték a Belső Tanács tagjának. Halála után feleségére és gyermekeire, illetve különböző hozzá közel álló személyekre mintegy 6500 forintot hagyott. Anyagi lehetőségei lehetővé tették, hogy üdvözülése érdekében az öt budai férfikolostor mindegyikében negyven szentmisét rendeljen, amelyek költsége összesen 100 forintra rúgott.³³ Mészre nemcsak az építkezésekhez volt szükség, hanem pestis idején fertőtlenítésre is használták. 1741 nyarán például egyedül a vízivárosi plébániatemplom megtisztításához 15 fuvar meszet vásárolt a város.³⁴ Ugyanezen év őszén ajánlotta fel a városnak Anton Hörger szobrász, hogy a köz érdekében saját költségén mészégetőt létesítene, mivel a parasztoktól vásárolt mész nagyon drága. A tanácstól alkalmas telek átengedését kérte, s ezért cserébe ígéretet tett arra, hogy az első három évben minden

mérő után csupán 2–3 garas haszonra tart igényt. Majd a három év letelte után minden égetésért 1 forint 30 krajcárt kér. A város a beleegyezését adta,³⁵ de Anton Hörger mégsem mészégetőt, hanem Újlakon (ma Bécsi út 88–92. sz.) téглаégetőt létesített.³⁶ A városi tanács többször panaszkodott a Helytartótanácsnak a mészhiányról, s a megoldást a környékbeli uradalmakban létesítendő mészégetőktől várták.³⁷

TÉGLAÉGETÉS

A Rákóczi szabadságharc előtti időben a téглаégetés valószínűleg teljesen a katonaság kezében volt. 1691-ben a Budai Kamarai Adminisztráció a létesítendő katonai kórház helyét a császári téглаégető közelében jelölte ki. 1695-ben pedig a város fordult memorandummal az Adminisztrációhoz, s a nyomasztó téglahiányra hivatkozva égető kijelölését kérte.³⁸ A szabad királyi városok egyik fontos bevétele a téглаégetésből származott. Buda azonban csak a magántulajdonban levő téглаégetők utáni adót (*Ziegelofenzins*) szedhette be, amelyet a telekkönyvi jövedelmek között könyvelték el. A háborús időszak zűrzavara, illetve a következtében kialakult gazdasági válság hatására az építőipar súlyos válságba került, a téглаégetőkben és a kőbányákban gyakorlatilag szünetelt a munka. Komolyabb változást a békeidők sem hoztak, mivel az 1709 őszen megjelent pestis miatt majdnem három évig hosszabb-rövidebb időre vesztézárat kellett vonni bizonyos városrészek köré. A pestis gazdaságra gyakorolt hatása a valós járványnál jóval hosszabb ideig tartott. 1712 nyarán a Tabánban észleltek gyanús megbetegedéseket, a fertőzöttek száma hiába maradt elenyésző, a megfelelő óvintézkedéseket követően hasztalan oldották fel a vesztézárat, a következő bő egy hónap alatt nem akadt ember, aki önszántából Budára utazott volna. A városi tanács rimánkodva kért segítséget a pestiektől, jöjjenek, mert a budaiak éhen vesznek.³⁹ A következő adatok jól szemléltetik az építőipar válságos helyzetét: 1707-ben Simon Renner téглаégetőjében négyszer, Martin Kneissel örököseinek égetőjében csupán egyszer égettek téglát (a két katonai tulajdonban lévő égető nem működött), de az égetések után járó 1 forint 30 krajcár fizetését csak a következő évre ígérték az üzemeltetők. A két működő kőbánya után 21 forintot szedtek be, ami éppen csak fedezte a Telekkönyvi Hivatalban felhasznált papír árát. 1711-ben a magántulajdonban lévő égetőkben nyolc kemence téglát égettek, mely után 12 forint járt a városnak.⁴⁰

Nyitrai Elek azt állítja, hogy Budán 1714-ig csupán két téглаégető működött a Bécsi-kapu alatt, mindkettő magántulajdonban. A mai Vérmező és Várfok utca sarkán álló téглаégető Simon Renner kőművesmester tulajdonát képezte, a másikat pedig Martin Kneissel ácsmester örökösei birtokolták, ez a mai Széll Kálmán tér területén helyezkedett el. A Telekkönyvi Hivatal számadásaiban ezzel szemben elsőként 1710-ben szerepelt, de a jelek alapján régebb óta létezett két másik téглаégető: az egyik a kamarai adminisztrátor báró von Kurtzé, a másik pedig az előző évben elhunyt pesti tanácsos, Johann Nicolaus von Willfersheimbé.⁴¹ Az égető pontos helyére a tanácsülési jegyzőkönyv egyik bejegyzéséből lehet következtetni, mely szerint az üzem az Országúton lévő sorompóval szomszédos telken feküdt, körülbelül a

későbbi Statisztika-kert helyén. Az említett sorompó a városrészt zárta el az erre portyázó kurucok elől, akiknek feltartóztatására ellenőrzőpontot állította itt fel és állandó polgárőrséget rendeltek ki.⁴² Willfersheimb társadalmi háttere a Budán gyorsan meggazdagodott adminisztrátoréval azonos. A fiatal birodalmi nemes ételmezési biztosként és kamaragazgatósági tanácsosként szolgálta az uralkodót. A Budai Kamarai Adminisztrációnál betöltött hivatala ellenére 1705-ben a pesti polgárok a Belső Tanács soraiba választották. Vagyoni helyzete szűkösnak semmiképpen nem mondható, legalább is ezt sejteti nemesekhez illő, tizennyolc szobás pesti háza.⁴³ Willfersheimb budai téglaegetője a tanácsos halála után nem zárt be, hanem azonos azzal az égetővel, ahonnan a pesti Invalidusház építéséhez szállították a téglát, vagyis az üzemet korábban létesítették, mint ahogyan azt Nyitrai Elek feltételezte.⁴⁴

A legtöbb adat Martin Kneissel örökösének Bécsi kapu alatti téglaegetőjéről ismert. Az elhunyt Kneissel kiskorú fia helyett mostohaapja, Johann Rudolf Körber üzemeltette az égetőt. Körber 1710-ben alkalmazta téglaegető-mesternek Franz Bachmann-t. A szerződés alapján a téglamester csak készpénzért adhatott el téglát, hitelbe nem. A téglamesternek az eladásokról pontos kimutatásokat kellett vezetnie, ami nehéz lehetett, mivel Bachmann írástudatlansága miatt a szerződést is más írta alá. A mester az égetőkemence szomszédságában felépített kis házacskában lakott. A téglák előállításához szükséges vizet a telken található kút biztosította, amennyiben ez nem bizonyult elegendőnek, a hiányt a Dunából pótolták. A vízfűvarozást a téglaegetőhöz tartozó kocscikkal és ökrökkel a mester végezte. A tulajdonos a fuvardíj felének megtérítését vállalta. A mester munkadíja az előállított termék típusától függött, általában ezer darabonként 2 forintot kapott. A terméklistán a közönséges építőtéglán kívül kéményhez és boltívhez való, illetve padlóburkolásra alkalmas, speciális téglák, tetőcserepek szerepeltek. Külön figyelmet érdemelnek a téglamester tiszttségéhez tartozó egyéb tevékenységek, nevezett ugyanis az égetőkemence működtetésével együtt vállalta a tulajdonos borának és sörének kimérését. Bachmann, mint csapos az eladott bor akója után 12 krajcár, egy hordónyi sör után pedig 9 krajcár jutalékban részesült. A számadások alapján a létesítmény ebben az időszakban elsősorban kocsmaként működött.

A tulajdonos Körber Bachmann alkalmazásának évében, 1710 decemberében három évre átadta az égető üzemeltetési jogát Johann Multzer (megh. 1714) budai polgárnak, az Oroszlán fogadó tulajdonosának. Multzer a 250 forintra (1713) becsült égetőt az ingatlan értékéhez viszonyítva szokatlanul magas áron, évi 50 birodalmi tallérért (75 ft) vette bérbe.⁴⁵ Ezen kívül minden ezer téglá után 1 forint 30 krajcár részsedést ígért Körbernek.⁴⁶ Kétségtelenül Buda gazdag polgárai, korábban talán a leg-gazdagabbak szűk csoportjába tartozott a nevezett Johann Multzer (megh. 1714). A fogadós vagyonáról 1713-ban készített leltár azonban megkopott, régi dicsőségről tanúskodik. Felvetődik a kérdés, az életkora, a kedvezőtlen gazdasági helyzet, esetleg a kettő együtt vezethetett a lakóház valaha jobb napokat látott berendezésének lepusztulásához. Halála után a fogadós vagyonát, érintetlenül hagyva az özvegy külön vagyonát, feltehetően a hitelezők nyomására felbecsülték és elárverezték. A család Várban lévő házat 2357 forintra értékelték, ezen az áron azonban nem találtak vevőt az ingatlanra, így azt mélyen áron alul, 1300 forintért értékesítette a város. Az ingat-

lanvagyonhoz tartozott még két nagy szőlő (Farkasrét, Németvölgy), melyek értéke meghaladta az 500 forintot. Ugyancsak áron alul, 75 forint helyett 50 forintért kelt el Miltzer Bécsi kapunál lévő konyhakertje. Az eset jól mutatja a háborús évek, a pestis, majd az árvíz okozta elszegényedés, a súlyos készpénz-hiány és az egyre mélyülő gazdasági válság hosszan tartó hatását, az ingatlanok iránti kereslet csökkenését.

Úgy tűnik, egyedül az aránylag biztos megélhetést nyújtó szőlők őrizték meg értéküket. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a háborús években időnként a bor számított a legfontosabb fizetőeszköznek. Ennek köszönhetően Miltzer 540 forintra értékelt szőlője, méltányosnak tekinthető áron, 510 forintért kelt el. Miltzer ingó- és ingatlanvagyonra a nyomott áraknak köszönhetően végül mintegy 2500 forintért kelt el. A fogadós ruházatát, – bár nem volt sok ruhája –, a finom elegancia jellemezte, az özbörből készült nadrágtól az ezüstpaspománnyal ékesített piros mellényig, vagy a halványszürke felöltőig, minden szükséges darabot tartalmazott. Miltzer élete során feltűnően sok ezüstgombot szerzett, szám szerint hetven darabot, melyek összsúlya kicsivel meghaladta a 27 latot. Nem hiányzott a gazdag polgár megjelenéséhez már-már nélkülözhetetlen nádpálca sem, amelynek földdel érintkező végét kis, fehér gomb védte (1 ft 15 kr). Nádpalcát a belső tanácsosok és a telekkönyvi igazgató viselhettek, illetve a nemesek, császári tisztviselők, katonatisztek leszármazottai. Rajtuk kívül csupán néhány rendkívül gazdag polgárnak néztek el, hogy az úriemberekre jellemző kiegészítővel jelenjen meg nyilvános helyen. A fogadós két régi pisztolyt és egy ugyancsak régi flintát tartott az otthonában. A „fegyverzetéhez” hozzátartozott még egy különleges, máshol nem említett darab: egy sárgarézből készült magyar pallos. Még a régi időkben a ruhadarabokhoz és a kiegészítőkhöz hasonló igényességgel válogatták össze a közös tulajdonban lévő ágyneműket. A szalmaszakot előbb durvább lenvászonnal, úgynevezett alsó lepedővel (Unterleylacher) terítették le – ebből nyolc darabbal rendelkeztek – majd erre került a finomabb lepedő. A Miltzer házaspár ízlését dicséri az a két, ekkor már régi, fehérített lenvászonból készült lepedő, felső részükön piros csipkedíszítéssel. A szép darabokat még viseltes állapotban is 1 forintra becsülték. Az ablakokat négy darab, talán két pár függöny takarta el a kíváncsi szemek elől. Függönyöket egyébként csak a leggazdagabb polgárok házában vettek nyilvántartásba.⁴⁷

Franz Anton Kneissel szüleitől örökölt ingó és ingatlanvagyonra 850 forintot tett ki, ezzel a viszonylag tisztességes körülmények között élő polgárcsaládok közé számítottak.⁴⁸ Martin Kneissel háztartásáról, vagyoni helyzetéről ennél több információ nem ismert. Fivére, a családi hagyományoknak megfelelően ácsmester Lorenzről (megh. 1705) tudjuk, hogy kortársánál a Bössinger-párti Peter Stöckelnél jóval szerényebb körülmények között élhetett, s inkább a szegényebb polgárok közé tartozott. Házát teljes berendezéssel a feleségére hagyta, azzal a kikötéssel, hogy a leányok később legalább 100–100 forintot kapjanak a ház után. Ez körülbelül a korabeli átlag felének felelt meg. Az uralkodó jogszokások alapján arra következtethetünk, hogy a ház legalább 400 forintot ért, vagyis szerényebb polgárházról lehetett szó. Két Pál-völgyben található szőlőjét ugyancsak a két leányára hagyta.⁴⁹ A legifjabb Kneissel, Franz Anton nem folytatta a családi mesterséget, hanem az ács szakma helyett szíjgyártónak tanult.⁵⁰ A kiskorú Kneissel árva, talán a város érdekeit képviselő árva-

számtartó rábeszélésére, 1713-ban elfogadta a város vételi ajánlatát, és 270 forintért megvált a téглаégetőtől.

A város azonnal hozzáfogott a létesítmény felújításához, jelentős kibővítéséhez. A munkálatokhoz a sváb-hegyi kőbányából legalább huszonegy szekér követ, és több hajónyi épületfát hoztak, 2500 darab téglát építettek be. A város anyagi helyzete nem tette lehetővé a tervezett átalakítás megvalósítását. A háború és a pestis éveiben felhalmozott tartozások, valamint az ekkoriban építeni kezdett sörház és a téглаégető túlságosan nagy terhet rótt a város pénztárára. Az égető felújítására közel 300 forintot költöttek, de ez korántsem bizonyult elegendőnek, sőt, a korábbi tulajdonos két évig egyetlen fillért sem látott a vételárból. 1714-ben az időjárás, főleg a szélviharak, csaknem teljesen lerombolták a munkások szállását és az égetőkemencéket, melyek helyreállítási költségeit a város semmilyen forrásból nem tudta előteremteni. Megoldásként a város a következő évtől 1000 forintot meghaladó összegért három évre átengedte a létesítményt Ignaz Hoffmann sebész polgárnak, Simon Renner vejének, aki később évi 100 forint bérleti díjat ígért. Az új bérlő kötelezte magát a munkások szállásának megjavítására és egy új, dupla kemence építésére, valamint a szükséges szerszámok beszerzésére. A teljes felújítás a tervezettnél többbe, mintegy 1400 forintba került, amelyhez a pénz a sebész pozsonyi barátja kölcsönözte. Báró Maximilian Ludwig von Regal, a budai vár parancsnoka gyorsan felismerte a korszerűsített, kibővített téглаégető nyújtotta előnyöket.

Ezt megelőzően a várparancsnok a másik, a Bécsi kapuhoz közeli égető tulajdonosával, Rennerrel is egyezkedett, de nem jutottak eredményre. Regal nem nyugodott bele a kudarcba, hanem az egyszerűbb megoldást választotta, vagyis 1715-ben lefoglalta a város égetőjét. A névleges tulajdonjog azonban továbbra is a szabad királyi városé maradt. A katonaság hivatalosan a Vár erődítményrendszerének építéséhez vette bérbe az égetőt. A budai vár parancsnoka ígéretet tette arra, hogy az erődítési munkálatok befejezése után visszaadja a létesítményt, de ez később sem valósult meg, mivel a bérletet a tulajdonos város megkerülésével később a Magyar Kamara vette át. A kárvallott Ignaz Hoffmann az égető átépítésére fordított összegből nem tudni, végül mennyit kapott kézhez. Bár követelését a kezdetektől minden hatóság jogosnak ismerte el, elszámolási vitája még bő egy évtized múlva (1726) sem fejeződött be. Érdekes fordulatot hozott a téглаégetők ügyében Simon Renner 1716-ban bekövetkezett halála. Özvegye férjezett és kiskorú leányai nevében hangsúlyozta a család nyomorát, valósággal könyörgött a katonaságnak, vegyék át a téглаégetőjüket.⁵¹ A Renner család örökösei azonban nem kötöttek megállapodást a katonai hatóságokkal. A polgár Renner kőművesmester családja nem túl fényűzően, körülbelül Kneisselékkel azonos életszínvonalon élt. Vízivárosi házuk mellett egy kisebb szőlőt birtokoltak. Az elhunyt lelki üdvéért felajánlott összegek hasonlóképpen nem túl vagyonos személyre utalnak. Az após elbeszélése alapján Hoffmann beházasodása előtt a téглаégető kifejezetten lepusztult állapotban volt. A felújítás költségeiről és a téглаégetés újraindításáról egyedül a sebész vő gondoskodott. Renner végrendeletében fejezte ki háláját vejének, s özvegyét a tartozások rendezésére, a következő év hasznának teljes átengedésére, valamint a jövőben évi 75 forint munkabér megfizetésére kérte.⁵² A vízivárosi mészárszékek építéséhez (1716–1717) két vállalkozótól ren-

delt közönséges téglát a városi tanács: Ignaz Hoffmann polgártól (11 300 db) és Joseph von Salgari császári provisorától.⁵³ Jelentősen megkönnyíthette a sebész érvényesülését a helyi építőiparban a nagy hatalmú belső tanácsosokkal, a város csaknem korlátlan uraival kialakított jó viszonya. Az ügynevezett tanácsi párthoz való szoros kötődését mi sem bizonyítja jobban, mint kinevezése a bizalmi állásnak számító szószólói tisztségre. A Belső Tanáccsal szembeszegülő polgárok csoportja egyik legnagyobb sérelmének ugyanis azt tekintette, hogy az elviekben őket képviselő tisztségviselőt a saját emberük helyett kizárólag a tanácsosok által támogatott jelöltek köréből lehetett választani. Hoffmann a későbbiekben is sikeresen állta a versenyt a katonasággal szemben, mivel a tégláégetésre szakosodott polgárok közül elsőként kifejezetten gazdag emberként halt meg. Végrendeletében az ingatlanvagyonán felül közel 4000 forintot rendelt kegyes célokra, valamint testvérei és amazok gyermekei számára. Az ingatlanokat a tégláégetővel együtt Hoffmann második felesége örökölte.⁵⁴ A gyermektelen özvegy hamarosan házasságot kötött Jacob Sonnleuthner-rel, akitől két gyermeke született. Hoffmann munkáját elődjéhez hasonló sikerrel folytatta Sonnleuthner, így az égetőkből származó vagyon fokozatosan tovább növekedett. Az édesanya a pestistől való félelmében keletkezett végakaratóban (1739) tekintélyes összeget, fejenként 4000 forintot ígért fiának és leányának.⁵⁵

Buda város tanácsa 1721. október 31-én jegyzőkönyvi határozatban kimondta, hogy szándékában áll a város határában – lehetőleg minél olcsóbban – tégláégetőt létesíteni.⁵⁶ A város súlyos adósságai, a Belső Tanács és a szószóló vezette polgári érdekcsoport meghasonlása, állandó vitája teljes mértékben lekötötte a városvezetés figyelmét. A belpolitikai válság következményeként 1729-ben került ismét napirendre a téglahiány megoldásának kérdése, amikor a Gellérthegy déli oldala mellett próbálkoztak városi tégláégetőt létesíteni.⁵⁷ A helyszín azonban hamarosan változott, mivel a következő évben, 1730-ban már a Városmajor mögötti területen tervezett égető ügyében írtak az uralkodónak. A városi tégláégető terve a katonaság ellenállása miatt nem valósulhatott meg, hiába adtak ki e célból 1730-ban 184 forintot, 1732-ben 49 forintot.⁵⁸ Az erődítményrendszer folyamatos javítása részben jó ürügyül szolgált arra, hogy a város fejlődése szempontjából oly fontos építőanyag értékesítésében a katonaság monopolhelyzete érvényesüljön. A magántulajdonban működő kisebb égetők ugyanis sem mennyiségben, sem árban nem versenyezhetek a katonaságéval.

A következő budai tégláégető alapítása ismét nem a város, hanem egy magánszemély nevéhez fűződik. A Belső Tanácsba felvételt nyert Anton Hörger szobrászmeister 1741-ben eredetileg mészégető létesítéséhez kért engedélyt és telket a tanácstól, de mészégető helyett az újlaki városrészben új tégláégetőt helyezett üzembe.

A budai tégláégetés történetében a legsikeresebb tégláégető-tulajdonosnak, a 19. századi „vállalkozók előfutárának” Jálícs Kristófot tekinthetjük. A Jálícs családhoz Theresia Sonnleuthner, az első feleség révén került a tégláégető. Az idősebb Jálícs és a Sonnleuthner leány házasságából nem született gyermek, így apjuk után a második feleségtől született fiú, Kristóf kapta meg az égetőt. Az apjához hasonlóan mészárosnak tanult fiatalember elsőként a családi égető üzemeltetését vette át Jacob Sonnleuthner halála után (1757).⁵⁹ 1767-re már mindkét Bécsi kapu alatti égető Jálícs Kristóf kezébe került, majd 1783-ban megszerezte az árverésre bocsátott országyúti

üzemet.⁶⁰ Buda történetében elsőként egyesítette a város területén lévő égetőket. A városi tanács és Jálics rendszeres időközönként összetűzésbe került a téglá ára miatt. Jálics a téglagyártás területén szerzett monopolhelyzetét az uralkodó számára oly kedvező döntése után tudta igazán kihasználni, melynek értelmében a kormányiszékek 1784-től Budára kerültek.

A Helytartótanács a költözéssel kapcsolatban 1784. február 10-én adott utasítást a városi tanácsnak. Első lépésben a Budán rendelkezésre álló szálláshelyeket és lakásokat írták össze. Az uralkodó az építkezések ösztönzésére elrendelte, hogy az új építésű házak tulajdonosai az emeletek számától függően tíz, tizenöt vagy húsz évre adómentességet élvezzenek. A Budán házat építőknek polgárjogot, a letelepülő építőiparral foglalkozó személyeknek pedig hat évre adómentességet ígért. II. József felszólította a várost, hogy az építeni vágyók számára nyújtson kedvezményes kölcsönt. Többek között arra is utasítást adott, hogy gondoskodjon megfelelő mennyiségű tégláról.⁶¹ A városi tanács, mivel saját tégláégetővel nem rendelkezett, Jálics Kristófot, a három budai égető (a két Bécsi-kapu alatti összevonva működött) tulajdonosát szólította fel arra, hogy csak középítkezéshez adjon el téglát.⁶²

Kimutató a kormányiszékek Budára helyezése miatt megvásárolt és felújított ingatlanokra fordított összegekről.

(Forrás: IV.1002.e. Intimata Locumtenentia Nr. 655. Aa. 130. f.)

Fortuna vendéglő	36 131 Ft 54 kr
karmelita kolostor (benne a színházzal és a kaszinóval)	60 726 Ft 42 kr
az átvett hat kaszárnya a Várban	41 559 Ft 22 kr
a Városmajor kertje és épületei	4 604 Ft 16 kr
kamaraerdei Lustgebäude	2 364 Ft 43 kr
Összesen:	145 386 Ft 57 kr

Kimutató az 1784–1791 közötti budai építések költségeiről.

(Forrás: IV.1002.e. Nr. 655. Bb. 128. f., B. 132–139. f., A 157–160. f., C. 161–166.)

Városrész	újépítésű ház	emeletráépítés	bővítés	összesen
Vár	129 135 Ft	231 159 Ft	227 376 Ft 22 kr	587 670 Ft 22 kr
Víziváros	274 492 Ft	79 748 Ft	44 592 Ft	398 832 Ft
Tabán	83 955 Ft	10 100 Ft	2 700 Ft	
Országút	17 000 Ft	1 000 Ft	0	18 000 Ft
Krisztinaváros	278 985 Ft	20 600 Ft	17 800 Ft	
Összesen:				1 325 887 Ft 22 kr

Jálics a téglá árának limitációja miatt állandó harcban állt a városi tanáccsal, amely 1784-ben a megnövekedett építőanyagigény, s Jálics állandó áremelési kísérleteire hivatkozva egy városi tégláégető engedélyezését kérte a Helytartótanáctól. A jóváhagyást megkapták, s a vállalkozó kedvűek számára alkalmas telek átengedését helyezték kilátásba. A felhívásra Hikisch Kristóf budai és Hellrűger Mátyás pozsonyi

kőművesmesterek jelentkeztek, utóbbi egyébként a pozsonyi városi tégláégető egyik bérlőjeként szerzett tapasztalatot a tégláégetésben. Továbbá egy másik pozsonyi kőművesmester, Anton Fischer is egyezséget kötött a budai tanáccsal. Az új égetők helyét a Pál-völgyben (ma Pasarét) jelölték ki.⁶³

ÖSSZEGRZÉS

A 18. század első felében az építőiparban érdekelt, polgárjoggal rendelkező személyek a köfejtést és a tégláégetést rendszerint jövedelemkiegészítő tevékenységként folytatták. A városlakók tulajdonában levő létesítmények nagyobb mértékű fejlesztése az 1710-es évek végéig a gazdasági válság következtében nem valósulhatott meg. A másik akadályt az állami hivatalnokok és a katonaság kötelékében működő építőanyag-kereskedők által támasztott egyenlőtlen verseny jelentette. A katonai parancsnok attól sem riadt vissza, hogy lefoglalja a város nemrégiben megszerzett, modernizált égetőjét, újabb városi tégláégető és mészégetők létrehozását pedig sikeresen megakadályozta. A mészkereskedelem a vizsgált korszakban csaknem teljesen a katonasághoz kötődő személyek kezében összpontosult. Az 1720-as évektől a város növekedésével arányosan növekedett az építőanyag iránti kereslet, néhány tökeerős polgári vállalkozó a katonaság által támasztott konkurencia ellenére is egyre inkább tégláégetőjük vagy köfejtőjük jövedelméből élt. Az említett vállalkozók városi társadalomban elfoglalt helye vagyonuk gyarapodásával arányosan növekedett, jól bizonyítja ezt az ebből a körből kikerülő külső és belső tanácsosok, szószólók száma.

JEGYZETEK

1. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Kutatásaimhoz nyújtott segítségéért köszönet illeti Simon Katalint (Budapest Főváros Levéltára).
2. Nagy L. 1975: 218., 223.
3. BFL IV.1002.z. A 1482., 1519.
4. BFL IV.1002.z. A 397.
5. Nagy I. 1957: 60.
6. Nagy L. 1975: 40–41.
7. Nyitrai 1953. 2. sz.: 42–55.
8. Nagy L. 1975: 218.
9. U.o.
10. Bónis 1968: 229., 239.
11. Schmall 1899: 205–207.
12. Ceresola budai tevékenységét és életét részletesen is ismerteti Schoen Arnold olasz nyelvű tanulmánya. (Schoen 1959.)
13. BFL IV.1002.y. I. 261., A végrendeletben felsorolt két házat üresnek mondja, a család valószínűleg egy harmadik házban lakott. IV. 1002.y. I. 2319.
14. Dümmerth 1968: 160.; Géra 2009: 95.; A budai Külső Tanács tagjai közül Johann Georg Götz ács, Peter Laux és Konrad Karr üvegesek, Johann Höbling építőmester. BFL IV.1002.z. A 1482.

15. *Bónis* 1968: 114., 116., 121., 210., 212., 224., 243., 276., 281., 305., 313.
16. *Géra* 2009: 16., 18., 44., 68., 71., 80., 95.; Földmérő hivatali esküjét ld. *Bónis* 1974: 68–69.; *Nagy L.* 1975: 226.
17. *Géra* 2009: 110., 190. ; BFL IV.1002.y. I. 2306., 2311.; A család cselédleányáról ld. *Bónis* 1968: 259.
18. *Géra* 2009: 44.
19. *Nagy L.* 1975: 223–224.
20. *Nagy L.* 1975: 224.
21. *Nagy L.* 1975: 226–227.
22. *Nagy L.* 1975: 30–32. ; *Pásztor* 1936: 39.
23. *Nagy I.* 1957: 80.
24. BFL IV.1002.uu. Nr. 128.
25. *Nagy I.* 1957: 80.
26. BFL IV.1002.uu. 74. d. 1715.
27. *Nagy L.* 1975: 233–234.
28. BFL IV.1002.y. I. 1085.; *Géra* 2009: 45.
29. *Nagy I.* 1957: 81.
30. BFL IV.1002.n. Nr. 25. Steinbruch von Jahr 1786.
31. BFL IV.1002.uu. Nr. 128.
32. BFL IV.1002.n. Nr. 27.
33. BFL IV.1002.uu. 50. d., 55. d.; A Nr. 128., 651.; IV.1002.y. I. 95.; *Géra* 2009: 170–171.
34. BFL IV.1002.a. 43. köt. 1741.07.21. 231v.–232. p.
35. BFL IV.1002.a. 43. köt. 1741.09.19. 322v. f.
36. *Nyitrai* 1953: 44.
37. *Nyitrai* 1953: 47.
38. *Nagy I.* 1957: 58.
39. BFL IV.1002.uu. A Nr. 57. 544–547. p.
40. BFL IV.1009.i. Telekkönyvi számadások 1707., 1711.
41. BFL IV.1009.i. 1710.
42. BFL IV.1002.a. 8. köt. 77. p. 1710. május 19.
43. *Dümmerth* 1968: 223–224.
44. *Nyitrai* 1953: 44–45.
45. Évi 250 forint egy kisebb polgárház vételárának felelt meg.
46. BFL IV.1002.uu. Nr. 651.
47. BFL IV.1002.z. A 747.
48. BFL IV.1002.uu. Nr. 651.
49. BFL IV.1002.y. I. 1081.
50. A polgárjogot 1725-ben szerezte meg. BFL IV.1002.u. I. köt.
51. BFL IV.1002.uu. Nr. 651.
52. BFL IV.1002.y. I. 2118.
53. BFL IV.1002.uu. Nr. 128., 651.
54. BFL IV.1002.y. I. 780.
55. BFL IV.1002.y. I. 2475.
56. BFL IV.1002.a. 21. köt. 1721.10.31. 215v. f.
57. *Nagy I.* 1957: 86.
58. BFL IV.1002.a. 32. köt. 1730.04.20. 79v. f.; *Nagy I.* 1957: 86. , 101.
59. BFL IV.1002.y. I. 2536.
60. *Nyitrai* 1953: 44–45.

61. BFL IV.1002.e. Aa. Nr. 655.

62. *Nyitrai* 1953: 43.

63. *Nyitrai* 1953: 45–47.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

BFL IV.1002.a

Buda Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (Magistrats Protocoll)

BFL IV.1002.e.

Buda Város Tanácsának iratai. Helytartótanácsi rendeletek (Intimata Locumtenentia)

BFL IV.1002.n.

Buda Város Tanácsának iratai. Városi szerződések

BFL IV.1002.u.

Buda Város Tanácsának iratai. Polgárkönyv. (Matricula civium Budensium) 1. kötet

BFL IV.1002.uu.

Buda Város Tanácsának iratai. Vegyes iratok (Miscellanea antiqua)

BFL IV.1002.uu.

Buda Város Tanácsának iratai. Vegyes iratok (Miscellanea nova)

50.d. Császárfürdő iratai

55.d. Hadbiztosság iratai

74.d. A választott község panaszai 1715–1727.

BFL IV.1002.y

Buda Város Tanácsának iratai. Végrendeletek (Testamenta)

BFL IV.1002.z

Buda Város Tanácsának iratai. Hagyatéki leltárak (Inventaria)

BFL IV.1009.i

Buda Város Telekhivatalának iratai. Telekhivatali számadások (Grundbuchs Rechnung)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bónis 1962

Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után. 1686–1708. Budapest. 1962. Akadémiai Kiadó.

Bónis 1974

Bónis György: Pest-budai hivatali utasítások a XVIII. században. Budapest, 1974. Budapest Főváros Levéltára.

Dümmmerth 1968

Dümmmerth Dezső: Pest város társadalma 1686–1696. Budapest, 1968. Akadémiai Kiadó.

Farbaky Péter: A budai ágostonos (majd ferences) templom. *Művészettörténeti Értesítő* XXXIX. (1990), 166–197.

Farbaky Péter: A pesti pálos kolostor barokk épülete. In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok*. Szerk.: *Sarbak Gábor*. Budapest, 2007, 621–635.

Géra 2009

Géra Eleonóra Erzsébet: Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1704–1707. Budapest, 2009.

Gyevainé Balogh Ágnes: Adatok a budai kőműves és kőfaragó céh életéből (1690–1872). *Építés-Építészettudomány* 1998, 93–123.

Gyevainé Balogh Ágnes: Buda főváros kőműves és kőfaragó céhe mesterei. *Építés-Építészettudomány* 1998, 269–333.

Nagy I. 1957

Nagy István: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. *TBM* 12. (1957): 51–131.

Nagy I. 1957

Nagy István: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. *TBM* 12. (1957): 51–131.

Nagy L. 1975

Nagy Lajos:

Budapest története 1686–1790. In: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Szerk.: *Kosáry Domokos*. Írta: *Nagy Lajos*. Budapest, 1975. (Budapest története III.) Főszerk.: *Gerevich László*: 27–254.

Nyitrai 1953

Nyitrai Elek: A kormányzések Budára helyezése és a téglai par II. József korában. *Építészettörténeti és Elméleti Közlemények* 1953. MTA Építészettörténeti Főbizottsága 2. sz.: 42–55. *Pásztor 1936*. = *Pásztor Mihály*: Buda és Pest a török uralom után. Budapest, 1936.

Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére. Szerk.: *Vadas Ferenc*. Budapest, 2004, 75–89.

Schmall 1899

Schmall Lajos: Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. I–II. kötet Budapest, 1899.

Schoen 1959

Schoen Arnold: Il periodo Budense del capomaestro Ceresola. *Acta Historiae Artium, Academiae Scientiarum Hungaricae* 6. (1959). 3–4. sz.: 375–382.

ABSTRACT

In the first half of the 18th century people with citizenship, having a share in construction industry, pursued quarry exploitation and brick burning usually as activities of additional income. Greater development of holdings was not possible until the end of the 1710s due to the economic crisis. Another obstacle was the unequal competition posed by building material dealers operating in the circles of public officials and the military commander did not even boggle to confiscate the recently acquired, modernized burner of the city. He also successfully prevented the creation of newer brick and lime burners. The lime trade in the examined period was concentrated almost entirely in the hands of army related individuals. From the 1720s, the demand for building materials increased in proportion with the growth of the city. Some capital-intensive civilian contractors, despite the competition posed by military, increasingly lived on the income of their brick burners or quarries. The rank of these contractors in the urban society increased in proportion with their wealth, that is clearly proven by the number of interior and exterior councilors and advocates risen from their circles.